

SURXONDARYO VILOYATIDA MAHALLABAY IJTIMOY HIMOYA TIZIMINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI (2020-2026-YILLAR)

Habibulloyev Sa'dullo Xayrullo o'g'li

habibullayevsadullo35@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22881352>

Annotatsiya. Tezisdan 2020–2026-yillarda Surxondaryo viloyatida mahallabay ijtimoiy himoya tizimining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilingan. “Temir daftar”, “Ayollar daftari” va “Yoshlar daftari” orqali ehtiyojmand aholini aniqlash hamda manzilli qo'llab-quvvatlashdan professional ijtimoiy xizmat va keys-menejment tizimiga o'tish jarayoni ochib berilgan. Statistik ma'lumotlar asosida mahallaning ijtimoiy yordamni taqsimlovchi bo'g'indan ehtiyojni aniqlash, xizmatlarni muvofiqlashtirish va individual holatni kuzatib boruvchi hududiy institutga aylanishi asoslangan.

Kalit so'zlar: Surxondaryo, mahalla, ijtimoiy himoya, mahallabay ishlash, manzilli yordam, “Temir daftar”, “Ayollar daftari”, “Yoshlar daftari”, ijtimoiy xodim, keys-menejment.

Аннотация. В статье анализируются этапы становления и развития системы социальной защиты на уровне махалли в Сурхандарьинской области в 2020–2026 гг.

Раскрывается переход от выявления и адресной поддержки нуждающегося населения посредством «Железной тетради», «Женской тетради» и «Молодёжной тетради» к профессиональным социальным услугам и кейс-менеджменту. На основе статистических данных показана трансформация махалли из звена распределения социальной помощи в территориальный институт выявления потребностей, координации услуг и сопровождения индивидуальных случаев.

Ключевые слова: Сурхандарья, махалля, социальная защита, работа на уровне махалли, адресная помощь, «Железная тетрадь», «Женская тетрадь», «Молодёжная тетрадь», социальный работник, кейс-менеджмент.

Abstract. In the thesis analyzes the formation and development of the mahalla-based social protection system in the Surkhondaryo region during 2020–2026. It examines the transition from identifying and providing targeted support to vulnerable groups through the “Iron Register,” “Women’s Register,” and “Youth Register” to professional social services and case management.

Based on statistical data, the article demonstrates the transformation of the mahalla from a local unit for distributing social assistance into a territorial institution responsible for identifying social needs, coordinating services, and managing individual cases.

Keywords: Surkhondaryo, mahalla, social protection, mahalla-based approach, targeted assistance, Iron Register, Women’s Register, Youth Register, social worker, case management.

O'zbekistonda ijtimoiy himoyaning mahalla bilan bog'liq mexanizmlari 2020-yildan paydo bo'lgan hodisa emas. Kam ta'minlangan oilalarni aniqlash, moddiy yordamni manzillashtirish va aholining ijtimoiy ahvolini mahalliy darajada kuzatishda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlaridan foydalanish amaliyoti bundan oldin ham mavjud edi. Biroq 2020-yildan boshlangan o'zgarishlarning farqli tomoni mahallaning ijtimoiy himoyadagi vazifalari kengaygani bilangina emas, balki ijtimoiy muammoni aniqlash, uni toifalash, resurs birlashtirish va natijani kuzatish jarayonlarining tobora ko'proq mahalla darajasida birlashtirilgani bilan belgilanadi.

Mahallabay ishlashning institutsional xususiyatlarini o'rgangan F. Maxmudov yangi modelni mahalla, davlat boshqaruvi va hududiy muammolarni hal etish mexanizmlarining o'zaro yaqinlashuvi bilan bog'laydi.[1] D. Negmatova esa mahallabay ishlash tizimini davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlarining quyi hududiy darajadagi hamkorligiga asoslangan ijtimoiy boshqaruv modeli sifatida baholaydi.[2] Aholi bandligi masalasida ham mahallabay yondashuv resurslarni hududdagi aniq ehtiyoj bilan bog'lash vositasi sifatida ko'rsatilgan.[3] Bu qarashlar mahallabay ishlashning umumiy institutsional mohiyatini tushuntiradi. Surxondaryo materiallari esa jarayonning ijtimoiy himoya funksiyasi qanday o'zgarganini kuzatish imkonini beradi.

2020–2026-yillarda hududda bir-biridan mazmunan farq qiladigan uchta mexanizm ketma-ket shakllandi: dastlab ehtiyojmand oilalarni xonadonbay aniqlash va maxsus ro'yxatlarga kiritish; keyinchalik mahallaning o'zida alohida ijtimoiy guruhlar bilan ishlaydigan mutaxassislarni joylashtirish; 2023-yildan esa professional ijtimoiy xodim va keys-menejment orqali individual holatni boshqarish. Shu sababli davrni faqat “daftarlar” tarixiga tenglashtirish ham, mahalladagi yangi lavozimlarni sanash bilan cheklash ham jarayonning mazmunini to'liq ochmaydi.

2020-yilda pandemiya bilan bog'liq iqtisodiy cheklovlar ijtimoiy himoyaning quyi bo'g'inidagi mavjud imkoniyatlarni jiddiy sinovdan o'tkazdi. Daromadini vaqtincha yoki butunlay yo'qotgan oilalarni qisqa muddat ichida aniqlash zarurati umumiy ijtimoiy toifalardan aniq xonadon bilan ishlashga o'tishni tezlashtirdi. “Temir daftar” shu sharoitda shakllangan bo'lib, uning institutsional ahamiyati yordam oluvchilar ro'yxatini tuzishning o'zida emas, balki ehtiyojmandlikni mahalla va xonadon kesimida identifikatsiya qilish mexanizmini yaratganida edi.

Surxondaryo bo'yicha jamlangan ma'lumotlar tizimning dastlabki uch yildagi ko'lamini aniq ko'rsatadi. 2020–2022-yillarda “Temir daftar”ga jami 39 129 ta ehtiyojmand oila kiritilgan.

Ushbu oilalardagi 54 800 nafar mehnatga layoqatli ishsiz fuqaroning 54 636 nafari ish bilan ta'minlangani, 38 362 ta oilaning ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti yaxshilangach ro'yxatdan chiqarilgani qayd etilgan.[4]

Bu ko'rsatkichlar mahallabay ijtimoiy himoyaning dastlabki modelida bandlikning asosiy “chiqish mexanizmi” sifatida qaralganini ko'rsatadi. Ya'ni oila “Temir daftar”ga kiritilgach, yordamning maqsadi uni uzoq muddat davlat ko'magida ushlab turish emas, imkon qadar mehnatga layoqatli a'zolarining daromad manbaini tiklash orqali ro'yxatdan chiqarishdan iborat bo'lgan. 54 800 nafar mehnatga layoqatli ishsiz a'zoning 54 636 nafari ish bilan ta'minlangani haqidagi rasmiy ko'rsatkich shu yondashuvning ko'lamini ifodalaydi.[4]

2022-yil ma'lumotlari yordam vositalarining qanday diversifikatsiyalashganini ham ko'rsatadi. Shu yili “Temir daftar”dagi 4 811 ta oilaning 4 144 nafar mehnatga layoqatli a'zosidan 3 980 nafari doimiy ish bilan ta'minlangan. “Temir daftar” va kam ta'minlangan oilalarga “Saxovat va ko'mak” jamg'armasidan 33,7 mlrd so'm sarflangan. Oilaviy tadbirkorlik qilish istagini bildirgan 566 ta oilaga 9,3 mlrd so'm imtiyozli kredit, 148 nafar fuqaroga 216 mln so'mlik subsidiya, 1 012 ta oilaga esa elektron auksion orqali 114,9 gektar yer ajratilgan. Natijada 4 044 ta oila ro'yxatdan chiqarilgan.[4]

Bu ma'lumotlarning ilmiy qiymati alohida raqamlarning kattaligida emas. Ular mahallabay ijtimoiy himoyaning dastlabki modelida bir vaqtning o'zida to'rtta iqtisodiy vosita — ishga joylashtirish, kreditlash, subsidiya va yer ajratish qo'llanganini ko'rsatadi. Shunday qilib, ijtimoiy himoyaning passiv transfertga asoslangan shakli iqtisodiy faollashtirish mexanizmlari bilan

to'ldirildi. Bunda "ehtiyojmandlikdan chiqarish" bandlik va daromad manbaini yaratish bilan tobora ko'proq bog'landi. Biroq barcha oilalarni bunday mexanizm orqali ijtimoiy himoya tizimidan chiqarish imkoniyati mavjud emas edi. 2022-yilda nogironligi bo'lgan va obyektiv sabablar tufayli "Temir daftar"dan chiqish imkoniyati cheklangan 351 ta oila doimiy nazoratga olinib, ularga ijtimoiy himoya reyestri asosida beg'araz yordam ko'rsatish davom ettirilgan.[4] Bu kichik, ammo metodologik jihatdan juda muhim ko'rsatkichdir. Chunki u bandlikka asoslangan ijtimoiy himoya modelining chegarasini ko'rsatadi: mehnat bozoriga qaytarish mumkin bo'lgan oilalar uchun iqtisodiy faollashtirish samarali vosita bo'lishi mumkin, biroq doimiy parvarish yoki boshqa ijtimoiy xizmatga muhtoj oilalar uchun professional va uzoq muddatli ijtimoiy xizmat zarur edi.

"Temir daftar"ning oila kesimidagi yondashuvi qisqa muddat ichida aholining alohida ijtimoiy-demografik guruhlariga moslashtirildi. "Ayollar daftari" va "Yoshlar daftari"ning shakllanishi natijasida ijtimoiy ehtiyoj endilikda faqat oilaning umumiy moddiy ahvoli orqali emas, shaxsning yoshi, jinsi, bandlik holati, tadbirkorlik imkoniyati, sog'lig'i va oilaviy vaziyatiga qarab ham tasniflana boshladi. Surxondaryo bo'yicha 2022-yilgi ma'lumotlarda 53 571 nafar ehtiyojmand xotin-qiz "Ayollar daftari"ga kiritilgani qayd etilgan. Ularning 15 200 nafari ijtimoiy himoyaga muhtoj ishsizlar, 5 141 nafari tadbirkorlik qilish istagidagi xotin-qizlar, 16 066 nafari boquvchisini yo'qotganlar, 10 452 nafari I-II guruh nogironligi bo'lgan yoki tezkor tibbiy yordamga ehtiyojmandlar sifatida qayd etilgan. Yana 6 415 nafar ayolning qaramog'ida nogironligi bo'lgan farzand mavjud edi.[4]

Bu tarkib ijtimoiy ehtiyojning bir xil emasligini yaqqol ko'rsatadi. Masalan, ishsiz ayol uchun ish o'rni yoki kasb-hunar o'qishi muammoning yechimi bo'lishi mumkin; boquvchisini yo'qotgan ayolga moddiy ta'minot, nogironligi bo'lgan farzandni parvarish qilayotgan ayolga esa daromaddan tashqari tibbiy, rehabilitatsion va ijtimoiy xizmatlar kerak bo'ladi. Demak, "Ayollar daftari"ning shakllanishi ehtiyojmandlikni miqdoriy hisobga olishdan uning ichki tarkibini aniqlash tomon siljish sifatida ham baholanishi mumkin.

Amaliy yordam tarkibida ham bu differensiallashuv ko'rinadi. 2022-yilda "Ayollar daftari"ning uchinchi bosqichiga kiritilgan 41 222 nafar xotin-qizdan 39 785 nafari, ya'ni 97 foiziga yordam ko'rsatilgan. 11 226 nafar ijtimoiy himoyaga muhtoj ishsiz xotin-qizning bandligiga ko'maklashilgan, 656 nafari kasb-hunarga o'qitilgan. Tadbirkorlik istagidagi 2 639 nafar xotin-qizga 30 mlrd so'm imtiyozli kredit, boquvchisini yo'qotgan 12 647 nafar ehtiyojmand ayolga 8,15 mlrd so'm bir martalik moddiy yordam berilgan, 241 nafar xotin-qizning uy-joyi ta'mirlangan.[5]

Mazkur statistikani faqat bajarilgan ishlar hisoboti sifatida emas, ijtimoiy yordam instrumentlarining differensiallashuvi sifatida o'qish mumkin. Bir guruhga ish, ikkinchisiga kredit, uchinchisiga moddiy ko'mak, to'rtinchisiga uy-joy bilan bog'liq yordam berilishi "bir xil ehtiyojmandlik — bir xil yordam" tamoyilidan voz kechila boshlaganini ko'rsatadi.

Yoshlar bilan ishlashda ham shunga o'xshash mexanizm shakllandi. 2023-yilning o'tgan davrida Surxondaryoda "Yoshlar daftari"dagi 16 620 nafar, "qizil" toifaga kiritilgan yana 17 937 nafar yoshga turli yo'nalishlarda amaliy yordam ko'rsatilgan.[6] "Yoshlar daftari" orqali moddiy yordamdan tashqari kasb-hunarga o'qitish, kontrakt xarajatlarini qoplash, subsidiya va kredit kabi 20 dan ortiq imtiyoz va yordam shakli mavjud bo'lgan.[6]

Mahallalarda yoshlar yetakchilari shtatining joriy qilinishi esa ro'yxat bilan ishlashni doimiy hududiy institutga aylantirdi. Yoshlar yetakchisining uyma-uy yurib "Yoshlar balansi"ni shakllantirishi, ijtimoiy himoyaga muhtoj yoshlarni aniqlashi va ularni "Yoshlar daftari"ga kiritishi Surxondaryoda ham yangi tizimning asosiy funksiyalaridan bo'lgan.[7]

Statistik qatorlar tizimning ko'lamini ko'rsatsa, individual holatlar uning qanday ishlaganini yaxshiroq ochib beradi. Qumqo'rg'on tumanidagi Bog'aro mahallasida yashovchi bir oilaning holati bunga misol bo'la oladi. Pandemiya davrida daromad manbaini yo'qotgan oila 2020-yilda "Temir daftar"ga kiritilgan va unga chorva ajratilgan. Keyinchalik shu xonadondagi yoshlar mehnat faoliyatini boshlash uchun asbob-uskunaga ehtiyoj sezgani sababli "Yoshlar daftari" mexanizmiga jalb etilgan.[8]

Bu misol mahallabay tizimning muhim xususiyatini ochadi: ijtimoiy himoyaning obyekti bir paytning o'zida ham oila, ham uning alohida a'zolari bo'lishi mumkin edi. Oila umumiy iqtisodiy holati sabab "Temir daftar"ga, uning yosh a'zosi esa bandlik ehtiyoji sabab "Yoshlar daftari"ga tushgan. Bu individualizatsiyani kuchaytirgan bo'lsa-da, ayni paytda bir xonadon haqidagi ma'lumotning bir necha reyestr va tashkilotlarda yuritilishiga olib kelgan. Shu sababli 2020–2022-yillardagi "daftarlar" tizimini mahallabay ijtimoiy himoyaning yakuniy shakli deb bo'lmaydi. U ehtiyojni xonadon darajasida aniqlash muammosini sezilarli darajada hal qildi, lekin bir oilaning ko'p omilli muammolarini yagona holat sifatida boshqarish masalasini to'liq yecha olmadi.

2022-yildan mahallada yoshlar yetakchisi, hokim yordamchisi va xotin-qizlar faoli kabi alohida funksional vakillarning paydo bo'lishi mahallabay tizimni yangi bosqichga olib chiqdi.

Keyingi tashkiliy o'zgarishlar natijasida mahalla raisi, hokim yordamchisi, yoshlar yetakchisi, xotin-qizlar faoli, profilaktika inspektori, ijtimoiy xodim va soliq inspektorini birlashtiruvchi "mahalla yettiligi" shakllandi. F. Maxmudov bu o'zgarishni mahallabay ishlashning institutsional tizimi kengayishi bilan bog'laydi.[1] D. Negmatova ham "mahalla yettiligi"ni yangi ijtimoiy boshqaruv modelining tarkibiy elementi sifatida ko'rsatadi.[2] Surxondaryoning 2024-yilgi hududiy dasturida ushbu integratsiyaning keyingi bosqichi — "Mahalla balansi" yagona elektron platformasini shakllantirish vazifasi belgilangan. Platformada xotin-qizlar faoli, yoshlar yetakchisi va hokim yordamchisining uyma-uy yurish orqali to'plagan ma'lumotlarini birlashtirish, aholiga ko'rsatilgan ijtimoiy yordamlarni shaxs va yordam turi kesimida ko'rish hamda "mahalla yettiligi" a'zolarining faoliyatini samaradorlik ko'rsatkichlari asosida baholash nazarda tutilgan.[9] Bu texnik yangilikdan ko'ra kengroq institutsional ahamiyatga ega. 2020-yilda asosiy masala "ehtiyomand oilani topish" bo'lgan bo'lsa, 2024-yilga kelib masala "bir oila haqida turli mahalla institutlari yig'ayotgan axborotni birlashtirish" darajasiga ko'tarildi. Demak, tizimning rivojlanishi faqat yangi lavozimlarning ko'payishi bilan emas, ular ishlab chiqarayotgan ijtimoiy axborotni integratsiyalash zarurati bilan ham kechdi.

2023-yildan boshlangan o'zgarish mahallabay ijtimoiy himoyaning mazmunini yanada o'zgartirdi. Professional ijtimoiy xodimning mahallaga biriktirilishi yordamga muhtoj fuqaro bilan ishlashni ma'muriy ro'yxatdan individual holat — "keys" asosiga o'tkazish imkonini yaratdi. Bu farq prinsipialdir. "Daftar" fuqaroning qaysi toifaga mansubligini qayd etadi; keys-menejment esa nega muammoli vaziyat yuzaga kelgani, qanday xizmatlar zarurligi, qaysi tashkilotlar jalb qilinishi va holat qanday o'zgarayotganini kuzatishga qaratilgan.

Shu sababli “daftar → keys” o‘zgarishini terminologik yangilanish emas, ijtimoiy himoyaning obyektini tushunishdagi o‘zgarish sifatida baholash mumkin.

Surxondaryo bo‘yicha 2024-yil natijalari buning ko‘lamini ko‘rsatadi. Viloyat mahallalaridagi ijtimoiy xodimlar bir yilning o‘zida 8 748 ta ijtimoiy himoyaga muhtoj oila bo‘yicha keys ochib, ularning muammolarini o‘rgangan.[10] Bu ko‘rsatkichni 2020–2022-yillardagi 39 129 ta “Temir daftar” oilasi bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri statistik qiyoslash mumkin emas: davr ham, hisob birligi ham, tizimga kiritish mezonlari ham boshqa. Lekin ular institutsional qiyos uchun juda muhim. Birinchi ko‘rsatkich oilalarni ijtimoiy-iqtisodiy toifa sifatida ro‘yxatga olish ko‘lamini ifodalasa, ikkinchisi professional xodim tomonidan alohida holat sifatida yuritilgan oilalar sonini ko‘rsatadi. Aynan mana shu farq 2020–2026-yillardagi transformatsiyaning mazmunini ochadi. Shunday qilib, Surxondaryoda mahallabay ijtimoiy himoya tizimining shakllanishini shartli ravishda uch tarixiy bosqich orqali izohlash mumkin. 2020–2021-yillarda xonadonbay aniqlash va “daftarlar” orqali ehtiyojmandlikni ro‘yxatga olish mexanizmi ustun bo‘ldi. 2022–2023-yillarda mahallaga hokim yordamchisi, yoshlar yetakchisi, xotin-qizlar faoli singari ixtisoslashgan subyektlarning kirib kelishi natijasida ijtimoiy muammoni bandlik, tadbirkorlik va boshqa vositalar bilan bog‘lash kuchaydi. 2023–2026-yillarda esa ijtimoiy xodim, “Inson” markazi, keys-menejment va integratsiyalashgan ma’lumotlar orqali professional ijtimoiy xizmat modeli shakllana boshladi.

Bu davrlashtirish Surxondaryodagi mahallabay ijtimoiy himoyaning tarixiy mazmunini “ro‘yxat → ixtisoslashuv → integratsiya → individual xizmat” zanjiri orqali tushuntirish imkonini beradi. Natijada mahalla faqat davlat tomonidan belgilangan yordamni fuqaroga yetkazuvchi quyi bo‘g‘in bo‘lib qolmadi. U ehtiyoj aniqlanadigan, uning turi belgilanadigan, iqtisodiy yoki ijtimoiy yechim tanlanadigan, tegishli mutaxassis birlashtiriladigan va natija kuzatiladigan hududiy ijtimoiy boshqaruv maydoniga aylandi. Aynan shu o‘zgarish 2020–2026-yillardagi mahallabay ijtimoiy himoyaning avvalgi davrdagi mahalla orqali yordam ko‘rsatish amaliyotidan asosiy farqini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maxmudov F. Yangi O‘zbekistonda mahallabay ishlash tizimining institutsional xususiyatlari // Tamaddun Nuri. DOI: 10.69691/akwcmv02
2. Negmatova D. Yangi O‘zbekistonda mahallabay ishlash tizimi: ijtimoiy boshqaruvning yangi modeli sifatida // O‘zMU xabarlar. – 2026. – № 1/1.10.
3. Muzaffarov M. Mahallabay ishlash – aholi bandligini ta’minlashning asosiy vositasi sifatida // International Journal of Science and Technology. – 2025. – T. 2. – № 1. – B. 51–56. DOI: 10.70728/jgqge328.
4. Mahalla – islohotlar markazidagi katta ijtimoiy kuch // O‘zbekiston Milliy axborot agentligi. – 2023.
5. To‘ra Bobolov: “Ayollar bandligini ta’minlashga e’tiborsiz mas’ullarni davlat ham, jamiyat ham kechirmaydi” // O‘zbekiston Milliy axborot agentligi. – 2022-yil 7-oktabr.
6. “Yoshlar daftari” va “qizil” toifadagi yoshlarga g‘amxo‘rlik qilinmoqda // O‘zbekiston Milliy axborot agentligi. – 2023-yil 9-sentabr.
7. Qaror ijrosi nazoratda // O‘zbekiston Milliy axborot agentligi. – 2022-yil 20-oktabr.

8. Ombudsman “Yoshlar daftari”ga kiritilgan yoshlarga amaliy yordam ko‘rsatilishiga erishdi // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo‘yicha vakili. – 2021-yil 30-iyul.
9. Surxondaryo viloyatida 2024-yilda “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini amalga oshirishga oid hududiy chora-tadbirlar dasturi. – 2024-yil 2-mart.
10. Surxondaryoda qancha inson keys menejment xizmatidan foydalandi? // O‘zbekiston Milliy axborot agentligi. – 2024-yil 24-dekabr.